

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Doktori értekezés tézisei

*„Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff,
Und nimmt das, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf.”*

Martin Schmeizel (1679-1747) élete és munkássága

Témavezető:

Dr. Monok István
Országos Széchényi Könyvtár,
főigazgató

Készítette:

Verók Attila

Szeged, 2008.

I. A témaválasztás oka, az anyaggyűjtés módszerei

A kutatási téma kialakulásának helyszínei: az SZTE BTK Könyvtártudományi Tanszékén folyó *Régi könyves speciális képzés* (Monok István vezetésével) és az SZTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéken működő *Művelődéstörténeti speciális képzés* (Balázs Mihály vezetésével). Az említett helyszíneken kapott felkészítés és útmutatások nyomán 2000-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Klebelsberg-ösztöndíja támogatásával hungarica-kutatásokat kezdhettem el a hallei Franckesche Stiftungenben. Az Alapítványok közel 110 ezer régi könyvet őrző gyűjteményének autopszián alapuló, teljes átvizsgálása közben a rengeteg hungaricum mellett rábukkantam Martin Schmeizel egykori könyvtárának darabjaira is (nem magyar vonatkozású könyvek). Közben a vizsgálódást kiterjesztettem Nagyszebenre is, ahol a Brukenthal Könyvtárban nyomára akadtam az elveszettnek hitt hungarica-, ill. transylvanica-gyűjteményre is. Mostanáig 6 könyvtárban (Halle, Jéna, Karlsruhe, Nagyszeben, Marosvásárhely, Kolozsvár) közel háromszáz művet sikerült azonosítanom a Schmeizel-féle gyűjteményből. Időközben rengeteg levéltári dokumentumra is ráleltem a brassói polihisztorral kapcsolatban (Brassó, Nagyszeben, Halle, Jéna, Weimar), amelyek segítségével megkezdhettem az életmű rekonstruálását.

A világ első, programszerűen gyűjtött hungarica-könyvtárának vizsgálata során komolyabb kitérőt tettem a 18. század eleji tudóskönyvtárak világába is. Körbejártam az európai (főleg németországi) és magyarországi tudóskönyvtárak problematikáját a reneszánsz korától egészen a korai felvilágosodásig, melynek során különös figyelmet szenteltem a Schmeizel korabeli, Kárpát-medencei, többnyire rövid ideje ismert tudóskönyvtárak (Köleséri Sámuel, Bél Mátyás, Johann Christoph Deccard) bemutatásának. Ezek között elhelyezve, velük párhuzamba állítva kíséreltem meg ki-, ill. megjelölni a Schmeizel-könyvtár helyét és szerepét a 18. század első felének művelődés- és könyvtártörténetében.

II. A dolgozat alapgondolatai, eredményei

Az I. pontban vázolt körülményeknek köszönhetően a értekezésemben arra tettem kísérletet, hogy egy olyan személy életútját és tudományos pályafutását tárjam fel röviden, aki ugyan a magyarországi *historia litteraria* 18. század eleji történetében kulcsszerepet játszott, tevékenységének megfelelő értékelése és életművének méltatása mégsem történt meg mindeddig a hazai szakirodalomban. A köztudatban egyáltalán nem él Martin Schmeizel neve, a tudományos világban tudnak ugyan róla, mégis igen kevés helyen említik, noha ott lenne helye a magyar művelődéstörténet központi alakjainak sorában.

Dolgozatomban azt a tételt jártam körül, hogy miként alakulhatott egy széles, alapos, eruditív műveltséggel rendelkező, Európa keleti végeiről, tehát a perifériáról érkező tudós ember sorsa Nyugat-Európában, és hogyan tudott érvényesülni saját erejéből tudományos téren első vonalas értelmiségiként a polihisztorizmus korszakában. Ehhez végigkövettem Schmeizel életútját Brassótól Jénán és európai utazásain át egészen Halléig, majd sorra vettem azokat a tudományterületeket, amelyekben valami jelentőset, esetleg maradandót alkotott (világi és egyháztörténet, jogtörténet, helytörténet, tudománytörténet, irodalomtörténet, kartográfia, heraldika, publicisztika, statisztika, numizmatika, pedagógia). Nevéhez szinte minden tudományágban valamilyen újítás, úttörő kezdeményezés fűződik, ami azt eredményezi, hogy több diszciplínában a nemzetközi szakirodalomban is nyilvántartják. Néhány példa előremutató kezdeményezéseire:

- Történeti források gyűjtése, forráskritika: Történészhez méltóan forráskiadással debütál a tudományos körökben, és élete végéig számtalan kútfőt gyűjt össze (Jéna, Halle és Erdély történetére vonatkozóan), amelyeket a korban modernnek számító forráskritikai hozzáállással interpretál is.

- Irodalomtörténet: A magyarországi *historia litteraria* művelésében elévülhetetlen érdemeket szerzett Schmeizel, amikor megalapítja a világ első, meghatározott gyűjtési elvek és szempontok alapján összeállított, történeti művek gyűjtésére szakosodott hungarica-könyvtárát. Ennek anyagából kiindulva pedig egy magyar írói vagy tudós lexikon megírását tervezi.
- Útleírás-irodalom: Az apodémikus irodalom jelentős darabjai között tartják számon Schmeizel több geográfiai, utazásokhoz hasznos tanácsokkal szolgáló könyvét, illetve ilyenekhez írt előszavát.
- Kartográfia: Személyesen tervezi és rajzolja Erdélynek azt a szakemberek által a maga nemében kiváló minőségűnek és igen pontosnak tartott térképét, amelyet aztán a világhírű kartográfus, *Johann Baptista Homann* (1664-1724) nürnbergi műhelyében metszenek ki.
- Heraldika: Teljesen újszerűnek számító elképzelésekkel áll elő a címertan tanításának és tanulásának módszertanáról, valamint a heraldikai tanulmányok hasznosságáról.
- Könyv- és levéltartan: A korban még ismeretlen elméleti és gyakorlati, módszertani képzést nyújt diákjainak.
- Publicisztika: Elsőként foglalja össze írásban a korabeli ismereteket a sajtótermékekről, és maga is több, addig ismeretlen műfajú lapot ad ki élete során.
- Statisztika: A világon elsőként tart statisztika nevű kurzust a jénai egyetemen, sőt a fogalom kitalálása is az ő nevéhez fűződik.
- Numizmatika: Szintén először kezdi oktatni a felsőoktatásban mint történeti segédtudomány. Maga is gyűjt érmekeket.
- Nyelvészet: Saját elmondása szerint a világon elsőként értekezik az egyetemeken tanuló hallgatóság nyelvhasználatáról, azaz rétegnyelvi kutatásokat végez.

- Pedagógia: Szerteágazó pedagógiai tevékenysége összekapcsolódik a hodegetika tudományának kialakulásával, illetve életre hívásával.

A közel sem teljes felsorolásból azonban dolgozatomban kimondottan egy szempontra: Martin Schmeizelnek a magyarországi *historia litteraria* történetében játszott szerepére és jelentőségére összpontosítottam figyelmemet.

Mivel Schmeizel neve hamarabb vált ismertté külföldön, mint hazájában, így szerencsésen alakult magyar szempontból oly fontos terveinek megvalósulása is, hiszen a magyarországi *historia litteraria* körében végzett kutatásainak eredményei és hungarica vonatkozású könyvészeti tevékenysége nemzetközi szintén zajlott. Ilyen háttér ismeretében tettem meg azt a kijelentést dolgozatomban, hogy Schmeizel a széles szakmai publikumtól elzártan, Erdélyben maradván pusztán egy jó helytörténésszé válhatott volna, míg a korabeli könyvkereskedelem, könyvkiadás és oktatás németországi központjainak számító Jénában és Halléban kiteljesedhetett. Szerencsés történelmi pillanatban tartózkodott a megfelelő helyen, így fordulhatott az elő, hogy a magyar művelődéstörténet iránt éppen ebben az időszakban elkezdődő nemzetközi érdeklődés egyik alakítójává, sőt központi figurájává válhatott. Hungarus-tudatú peregrinus diákok generációit ismertette meg saját országuk kultúrájának számtalan aspektusával, és nevelt ki közülük többeket, akik aztán maguk is hungarica-kutatásokba kezdtek.

Oktatói és tudományos szakírói tevékenysége mellett élete fő műveként tarthatjuk számon a világ első olyan hungarica-könyvtárát, amely koncepciózusan a magyar történelem témakörében nyomtatásban valaha megjelent könyvek összegyűjtésén alapult. Ötszáz múnél is nagyobb állományával kiemelkedő jelentőségű speciális gyűjteménynek számított a korban, és harmonikusan beilleszkedett a korai felvilágosodás korszakára jellemző, a források összegyűjtésére és regisztrálására irányuló tudományos

törekvések vonulatába. Schmeizel – saját gyűjteményére alapozva – egy tudós- és írói lexikon, tulajdonképpen egy magyar nemzeti bibliográfia megírását tervezte, munkája azonban kéziratban maradt, az pedig elveszett. Gazdag életművére ebből a szempontból nem tudott tehát pontot tenni.

A jelen doktori értekezés alapvető szándéka tehát abban ragadható meg, hogy a korai „hungarológiai” tevékenység elindítójaként és a 18. századi magyarországi *historia litteraria* központi, meghatározó alakjaként aposztrofálható Martin Schmeizel munkásságára irányítsa a figyelmet, és megtegye az első lépést az annak rehabilitálása felé vezető úton.

IV. Publikációk a dolgozat tárgyköréből

Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Bd. 1: Porträts. Hrsg. v. Brigitte KLOSTERBERG u. István MONOK, bearb. v. Attila VERÓK u. György RÓZSA. Halle 2003. (Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien; 7).

Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1750) I-II. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK. Budapest, 2004. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 16/4.1–4.2)

VERÓK, Attila: *Die Gründung der Bibliothek Brukenthal und ihr Einfluß auf das Geschichtsbewußtsein der Siebenbürger Sachsen.* In: *Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives.* Edité par Frédéric BARBIER et István MONOK. Leipzig, 2005. (L’Europe en réseaux – Vernetztes Europa; 3) S. 125–132.

VERÓK Attila: *Az erdélyi szász polgárság 16–18. századi könyvjegyzékeinek olvasmánytörténeti tanulságai*. In: Könyves műveltség Erdélyben. Szerk. BÁNYAI Réka. Marosvásárhely, 2006. 22-42.

VERÓK, Attila: „*Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen / Du bist auf Ungerlands Historien bedacht.*” Frühere Spuren der „hungarologischen” Tätigkeit im Leben und Werk von Martin Schmeizel (1679-1747). Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Band 29, Jahrgang 2008. München, 2008. (előkészületben)

VERÓK Attila: „*Schmeizel, Martin*”. Szócikk a Magyar művelődéstörténeti lexikon IX. kötetében. Budapest, 2008.

Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Bd. 1: Alte Drucke. Hrsg. v. Brigitte KLOSTERBERG u. István MONOK, bearb. v. Attila VERÓK. Halle 2009. (Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien; 16). (előkészületben)

V. Konferencia-előadások a dolgozat tárgyköréből

Samuel von Brukenthal: “Der Mensch ist geboren, um glücklich zu seyn...” – Die Freimaurerloge in Halle unter dem Einfluss des Pietismus (Nagyszeben, 2005. május 6.)

Unter alten Drucken. Erschließungsgeschichte alter Drucke mit Bezug zu Ungarn in Halle und Kronstadt: Gemeinsamkeiten und Unterschiede – unter besonderer Berücksichtigung der rekonstruierten Bibliothek des Martin Schmeizel (1679-1747) (Budapest, 2006. március 27.)

Zwischen Ost und West: Geschichte eines Siebenbürger Sachsen aus Kronstadt (Martin Schmeizel) und seine glorreiche Laufbahn an den Universitäten zu Jena und Halle (Brassó, 2006. június 14.)

Die erste Hungarica-Bibliothek der Welt: Zum Leben und Werk von Martin Schmeizel (1679-1747) aus Kronstadt (München, 2007. oktober 11.)